

ВИСОКА СТРУКОВНА ВАСПИТАЧКА
И МЕДИЦИНСКА ШКОЛА У ВРШЦУ
ЦЕНТАР ЗА КУЛТУРУ И ТУРИЗАМ МЛАДЕНОВАЦ

Уређивачки одбор

Проф. др Бранко Тошовић
Проф. др Грозданка Гојков
Проф. др Марица Лиовић
Проф. др Весна Мојсова Чепишевска
Доц. др Олга Војчић Коматина
Проф. др Стојан Бербер
Проф. др Тихомир Петровић
Проф. др Александар Стојановић

Уредници

Др Ана Мумовић
Др Арно Вониш

Рецензенти

Проф. др Владимир Осолник
Проф. др Милорад Јеврић
Др Арно Вониш
Проф. др Предраг Јашовић
Др Марија Јефтимијевић Михајловић

Мозаик на корици „Наговештај“,
академски сликар Небојша Јоцић

ДУХ И ЧИН МИЛОША ЂОРЂЕВИЋА

Тематски зборник радова

ВИСОКА СТРУКОВНА ВАСПИТАЧКА
И МЕДИЦИНСКА ШКОЛА У ВРШЦУ

ЦЕНТАР ЗА КУЛТУРУ
И ТУРИЗАМ МЛАДЕНОВАЦ

Вршац/Младеновац
2024.

САДРЖАЈ

Уместо предговора (Реч уредника)	13
---	----

ДЕО ПРВИ

Златни пресек: Једном песник, увек песник
(Што душа поднесе мерљиво је)

Радомир В. Ивановић

Књижевноисторијске и поетолошке монографије о српским писцима XX и XXI века (Прилог теорији тумачења)	19
---	----

Предраг Јашовић

Дух и чин трајања (Холистички приступ радости стварања)	55
--	----

Ивана Ђорђевић

Знање рефлектовано у певање (Континуитет дела и јединство идеја у песничком и драмском опусу)	99
---	----

ДЕО ДРУГИ

Аналитички чин
(Изазови, прегнућа и домети)

Владимир Осолник

Стваралачки агон критичара (Пресек научне мисли историчара књижевности)	131
--	-----

Милорад Јеврић

Три одабаране монографије
(Прилог разумевању и тумачењу историчара књижевности) ... 149

Драгица Станојловић

Стваралачки дух и аналитички чин
(Прилог тумачењу биографије критичара
и биографије дела) 169

Олга Војичић Коматина

Савремена методолошка мапирања семантике текста
(Приступ књижевнокритичком и књижевноисторијском
делу Милоша Ђорђевића) 187

ДЕО ТРЕЋИ

Књиге као призори
(Утисци и судови)

Тихомир Петровић

Нерукотворени споменик песнику
(Проблематика и апоретика уметности
Љубивоја Ршумовића) 205

Фехим Кајевић

Дух, метод и чин критичара
(О уметности Љубивоја Ршумовића) 215

Сена Михаиловић Милошевић

Књижевне утопије
(Прва монографија о уметности Данила Николића) 229

Иван Антоновски

Златен пресек на делото на Радомир Ивановиќ
(За првата монографија за значајниот
славист и македонист) 245

Душан Стојковић

Песничка шкољка сна
(Прилог тумачењу поезије и поетике) 253

ДЕО ЧЕТВРТИ

Матичне ћелије критичара и дух педагога
(Генеза творачког дара и развојни пут)

Бриндуша Жујка

Полиграфски дух Милоша Ђорђевића
(Драмски писац, научник и педагог) 267

Ана Мумовић

„Матичне ћелије“ научника
(Генеза творачког дара и дух научника
и културног подвижника) 281

ДЕО ПЕТИ

Уздарја

Милош Ђорђевић

Беседа о уметности, књизи и животу 305

Неукњижени стихови

(Руковет песама из необјављених стихова) 314

Отровац

(Из ризнице необјављених прича) 321

Милана Стојановић

Катарина Перишић

Учио нас је како да мислимо

(Скица за портрет професора) 325

ПРИЛОЗИ

Биобиблиографија (Бранка Драгосавац) 331

Биографија 331

Библиографија 334

Сена Михаиловић Милошевић*

КЊИЖЕВНЕ УТОПИЈЕ

(Прва монографија о уметности Данила Николића)**

Айсџракиј: Рецепција књижевних остварења Данила Николића од почетка је будила критичарску пажњу и не може се рећи да је остао ускраћен за исту. Међутим, изостало је целовито аналитичко тумачење, које се тек са монографијом Милоша Ђорђевића *Књижевне утопије Данила Николића* појавило у пуном облику и форми.

Рад ће показати тежишне тачке и померање границе тумачења стваралачког опуса значајног српског прозаисте, непоколебив став тумача Милоша Ђорђевића отворен за полемички дијалог и значај оваквог ангажовања у контексту анализе књижевности и писаца са Косова и Метохије.

Кључне речи: Милош Ђорђевић, Данило Николић, утопија, исходиште, евокација завичаја, реализам, постмодерна.

Стабилно и сигурно крчећи пут у српској књижевној критици, градећи свој *стваралачки дух у аналитичком чину* и бавећи се моделима српског романа једнако као и српским песништвом од Његоша до савременика, Милош Ђорђевић већ пола века развија свој критички и прагматски дух. Тако је, на пример, први написао студије о Данилу Николићу (2010), Љубивоју Ршумовићу (2023), о својим професорима: Вуку Филиповићу (2004) и Радомиру Ивановићу (2024) и песнику Лазару Вучковићу (1989). Искреност и отвореност у тумачењу могу се сматрати *ојшћим кључним одликама* више него богатог критичарског рада, а искуство и ерудиција показатељ су достојног настављача академске школе што је стасавала на Филозофском факултету Универзитета у Приштини и развијала се у годинама пуних искушења по „српску памет“ на Косову и Метохији.

* ORCID 0000-0003-2176-8329, sena.mihailovic@gmail.com

** Рад је настао у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број: 451-03-66/2024-03 од 26. 1. 2024. године.

За доброг тумача нема анахроних тема. Актуелност тематике за коју се Ђорђевић често опредељује не искључује одређену друштвену и политичку ангажованост. Он је одувек био свестан ризика који таква врста критичког ангажовања са собом носи. Управо та ангажованост, парадоксално, делује анахроно када се погледа дискурс српске књижевне критике на крају 20. и првим деценијама 21. века, у коме је, осим недостатка смелости за било каквим јасним ангажовањем, приметан и недостатак смелости за маркирање негативних појава на српској књижевној и друштвеној сцени.

Ерудиција и прецизност и јасна научна утемељеност изнедрили су бројне критичарске радове Милоша Ђорђевића, а структурирање монографија показало је иновативни приступ и на нивоу организације текста. Тако се срећемо са примерима прештампавања изабраних уметничких текстова као пратећег дела књиге који илуструју централну осу тумачења (попут монографије *Реторика Радоја Домановића* (2008) или прилога у виду селективне библиографије писца коме је посвећена монографија *Књижевне ујојије Данила Николића*).

Истакли бисмо још једну одлику, рекли бисмо типичну, када се ради о опредељењу за тумачење дела одређених аутора, а то је *иовод*. Ђорђевић на тај начин улази у ред значајних критичара и књижевних историчара, јер има свест о значају обележавања одређених аутора или превредновања ставова о одређеним писцима и својеврсно „одуживање дуга“ завичају и друштву. Четири монографије о ствараоцима са Кососва и метохије то недвосмислено потврђују. И поменута монографија о Радоју Домановићу настаје у склопу обележавања сто година од пишчеве смрти, а монографија О Николићу приказује се не као „избор по сродности“, већ као „прагматски избор“¹.

„Књижевност је језик у којем су разни текстовни елементи и компоненте доведени у сложене међуоднoсе“ и делатност која је увек „имплицитна рефлексија о самом себи“, вели Џонатан Калер². На трагу овог закључка Ђорђевић гради и сопствени критичарски суд о књижевном делу Данила Николића. Подељена на четири основна поглавља по жанровском принципу (приповедачка проза, романескна проза, аутобиографска проза, критика критике), уз значајне прилоге³,

¹ Милош Ђорђевић, *Књижевне ујојије Данила Николића*, Агора, Зрењанин, 2010, 203.

² Џонатан Калер, *Теорија књижевности*, прев. Драган Илић, Службени гласник, Београд, 2009, 41, 46.

³ Један од најзначајнијих прилога је селективна библиографија Данила Николића са 321 библиографском јединицом.

монографија садржи потпоглавља о сваком појединачном делу са насловним сегментима (проблемима) које осветљава. Жанровско опредељење посредно прати и хронолошки распоред, ако се узме у обзир да је Данило Николић у српску књижевност закорачио најпре преко приповедака (још као средњошколац постао је сарадник приштинског листа „Јединство“, да би прву афирмацију доживео у студентским данима и наградама на неколиким књижевним конкурсима)⁴. Оваквој организацији текста најпримеренији је приступ када монографске публикације обухватају целокупан опус једног аутора. Тако се прати развој писца и најпрецизније бележе и језичко-стилска и тематско-мотивска повезаност између дела.

Анализом је обухваћено шест збирки приповедака (*Мале њоруже*, *Сјисак њрешака*, *Сјисак званица*, *Поврајњак у Мејхохију*, *Провејравање владара* и *Улазак у свет*), шест романа (*Власници бивше среће*, *Краљица забаве*, *Фајронџи у Грјејмеју*, *Фојокерамика јосјодина Цебаловића*, *Јесења свила* и *Мелихај из Глој*) и три књиге аутобиографске прозе (*Велика њразна река*, *Прах за њозлају* и *Црња за сабирање*). Од почетка до краја анализе и тумачења Ђорђевић не губи свест о целини, већ све време упућује на одговарајуће примере и мотиве који се „дозивају“ у целокупном Николићевом стваралаштву. Препознатљив аналитички дух критичара са интерпретативним методом прати и упечатљив стил. Његов дијалог са читаоцем иницира и ритам, односно динамику, чиме се текст ослобађа вишка строгог теоретичарског замаха, па изгледа да књига постаје ново уметничко дело за себе. Ту где се евокативни тон аутора-тумача који пише о значају евокација у делу писца додирује са духовитим тоном критичарског дискурса, књига се двоструко уланчава. Да бисмо образложили тезу, анализу усмеравамо на последње странице монографије *Књижевне ујојије Данила Николића*.

Инверзним кретањем кроз текст нарочито се истиче ауторова креативност да књига добије посебну „Белешку о књизи“, тј. „Прилог за биографију дела“, а пре последњег (увек пратећег) наслова „Белешка о аутору“, односно „Прилога за биографију писца“. Овим нетипичним избором пред читаоце монографије „изашао“ је и Ђорђевић као аутор седам збирки

⁴ Прву књигу приповедака *Мале њоруже* Данило Николић објављује 1957. године, а након паузе од готово две деценије из штампе излазе и збирке приповедака *Сјисак њрешака* (1976), *Сјисак заслуга* (1981) и *Провејравање владара* (1984). (в. Сена Михаиловић Милошевић, *Косово и Мејхохија у делима Гријорија Божовића и Данила Николића*, докторска дисертација, Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2023. https://nardus.mppn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/21821/Disertacija_14173.pdf?sequence=1)

песам⁵, лиричар чија семантика наслова, нарочито књига поезије, захтева посебан осврт. Књига се затворила *иричом* о самој књизи, о историјату настанка, сасвим личним и непосредним тоном, чиме се затворила и прича о Данилу Николићу, „тихом корачнику ка Нобелу“, чија се филозофија стваралаштва може описати двама речима: сета и племенитост.

У последњим редовима монографије Ђорђевић објашњава иницијални подстрек за подробним тумачењем опуса Данила Николића, изражавајући захвалност академику Радомиру Ивановићу. Свакодневне шетње обалама Саве (најпре стасавање а потом и дружење са професором) добиле су омаж у најновијој монографији Милоша Ђорђевића *Дело Радомира Ивановића (Радосић сиварања и лејоша сазнања)* посвећеној управо врском ерудити и неуморном трагалацу. Уз опис првог сусрета критичара и писца читава се нит која их повезује: „И мој се дотадашњи свет преселио из слива Лаба и Ситнице у слив Саве и Дунава. Ја сам у томе препознао прст личне и националне судбине сеоба о којима је у српској књижевности писао мој имењак Црњански.“⁶

Критичар се опредељује за „априорно одабрани аналитички модел“ у коме ће се свет приповедака анализирати као увод у свет романа, што је, поновићемо, када је о овом ствараоцу реч, и једини могући и најцелиходнији аналитички приступ, без посебног осврта на Николићево стваралаштво за децу. Међутим, зато са нарочитим образлагањем аутопоетичких коментара који се налазе расути свуда, од коментара у наративним целинама какве су приповетке и романи, преко многобројних интервјуа, до посебних критичких текстова. Укратко, Ђорђевић истражује имплицитну и експлицитну поетику Данила Николића, а примењена научна методологија упућује на тумача који прати савремена достигнућа науке о књижевности. После више од деценије објављивања монографије, нека запажања критичара су данас више него актуелна. „Задовољство у тексту“, послужимо ли се термином Ролана Барта из истоименог есеја објављеног 1973. године, у монографији се читава у задовољству њеног аутора да је завршен „пројекат“ прецизно показао досегнуте домете и побудио интересовања за наредни аналитички подухват

⁵ *Додир леја* (заједничка збирка са Радојицом Барјактаревићем и Живојином Радовићем), Јединство, Приштина, 1977; *Како сине*, Јединство, Приштина, 1981; *Пробуђени језик*, Књижевни клуб „Трепча“, Титова Митровица, 1987; *Побуна у ирлу*, Нова књига: Панпублик, Београд, 1988; *Сведок*, Багдала: Библиотека 37, Крушевац: Сомбор, 1991; *Свејија*, КОВ: Просвета, Вршац: Ниш, 1992; *Зло*, Књижевна заједница „Борисав Станковић“: Заједница књижевника Панчева, Врање: Панчево, 1994.

⁶ Милош Ђорђевић, *нав. дело*, 203–204.

(монографију о Стевану Раичковићу објављеној две године касније). То свакако није било случајно, узевши у обзир неколико биографских и литерарних чињеница – присно вишедеценијско пријатељство Стевана Раичковића и Данила Николића, као и сведочанство о томе у Николићевој литератури у којој песник Раичковић постаје литерарни јунак. Из те побуде, две године након Раичковићеве смрти, у двоброју за јесен–зиму часописа *Дометии* у Сомбору, Николић штампа неколико записа под називом „Дани без Стевана“. Иако у основи недовршена, збирка записа (коју проналази Данилова ћерка Лидија Николић) захваљујући њеном великом труду бива допуњена и објављена под истим насловом 2016. године и тако се, уз две Ђорђевићеве монографије, отвара могућност и простор за комплементарно тумачење инспиративних примера литерарних пријатељстава.

Уз „Прилог биографији дела“ и као текст који је остао ван целине, Ђорђевић додаје краћи прилог о роману *Коректор*, који је изашао из штампе 2009. године, док је завршена монографија чекала на штампање. Закључак тумача је да ово дело „носи све ознаке структуре, монтаже и стилског поступка примењеног у романима и приповеткама“.⁷ Критичар потенцира улогу мудроносне прозе и општег, историјског и етичког одређења човековог живота и друштва. Истиче и појављивање нове Николићеве теме – *утопију Европе*. Насупрот неколико пута поновљеном варирању тема и мотива утопије завичаја, та се повест чита као „синтеза једног стила“.

Одлике тог стила Ђорђевић види у евокативном тону и функцији успомене која је *енјрам сећања*, у искошеном духу приповедача и негацији на нивоу синтаксе. Сусрет са анализом дела Данила Николића почиње структурним одликама прве приповетке „Једна упорна успомена“ (1950), првенствено реториком самог наслова који упућује на прво Николићево језгро. Реторика наслова тумачи се у контексту „реторике у ужем смислу“ коју је дефинисао Жерар Женет као „семиотичку анализу фигура“. „По уверењу да дискурс може мењати човека, *rhetorica nova* слична је либералном хуманизму. [...] У новој реторичкој ситуацији тежиште испитивања је померано ка испитивању различитих знаковних система и функционисања разних значењских пракси“.⁸ Због тога се она дефинише као „витална зона књижевности“, са неопходним

⁷ Милош Ђорђевић, *нав. дело*, 205.

⁸ Миодраг Раичевић, „Књижевна реторика – нова и стара“, *Књижевна реторика*, Службени гласник, Београд, 2007, 16.

укључивањем реторичког изучавања књижевности у хуманистичким студијама за проучавање историјских, друштвених и идеолошких димензија књижевности“.⁹

Управо се са поменутом првом приповетком све три наречене димензије књижевности илустративно сажимају у „глобални мотив“ изреченим у наслову *Повраћак у Метихију*. Реториком наслова историјска димензија „опсадног стања“ је појачана страхом од глади као друштвеном ситуацијом. Те ситуације писац се ослобађа као од одлике нормативне естетике социјалног реализма управо потенцирањем описивања новог идеолошког и партијског поретка. Милош Ђорђевић филозофију Николићеве уметности види у доминацији функције и статуса нагона у животу људског бића – глади којој даје термин „саморазумевајућа исходишта“.

Успомена се, по његовом тумачењу, у Николићевој збирци *Повраћак у Метихију* отвара као информација „у судару са пробуженом стварношћу урбаног београдског света“¹⁰. У том односу приче о успомени из перспективе актуелног тренутка критичар види сличност са теоријом информација и масовних медија, чиме се појачава интересовање читалаца. Нова стварност не одговара крхком и осетљивом јунаку који бежи у свет успомена, у хронотоп Метохије као сигурног прибежишта, у коју није могуће да се врати. Метохија је мера за доживљај, за све што ће увек бити неопходно, а што је дефинитивно измакло (детињство, младост, чистота).

Највећи део приповедака Ђорђевић је профилисао као стилске вежбе чији се мотиви и морфологија преносе и у свет романа. Те стилске вежбе искристалисале су филмски стилски израз, фокусирање на смисао и дух језика и остале су механизам препознавања великих историјских процеса. Оно што је такође новина у тумачењу која се у дотадашњим критичким текстовима о Николићу није појављивала, јесте проналажење узрока честе употребе мотива ислеђивања или истраге у биографском податку, тј. професионалној оријентацији правника (приповетке „Двадесет дана“, „Смртни случај“, „Убиства с предумишљајима“ итд).

Аутобиографска пројекција света у уметности препознаје се од самог почетка стварања као „перспектива искошеног погледа“, доминантног у стилском наративном реалистичком поступку, који донекле неутралише став да писац тему узима из несреће народа. Комично-иронични дух

⁹ *Истио*, 19.

¹⁰ Милош Ђорђевић, *нав. дело*, 16.

неопходан је „катализатор“ у атмосфери партијског и идеолошког социјалистичког поретка, посебно потенцираним у збиркама *Списак грешака* и *Списак заслуја*. Антологијска приповетка „Списак грешака“ разматра се као мотив и конкретан узрок драме. Јунак Бјелетић је ловац на грешке, пример лика на темељу психолошке девијације која прераста у пророк, али је изграђен и на аутобиографској подлози писца. Критичар Ђорђевић у њему препознаје и Андрићевог Карађоза и сматра да он отвара нову перспективу пишчевог дела која илуструје нову стварност друштвене и партијске вредности.¹¹

Збирка приповедака *Списак заслуја* такође пресликава подељеност света на завичајни (који се евоцира као лепота) и онај други, паралелни: друштвени, партијски, социјалистички, а глобални симбол Метохија функционише као „механизам одбране од прагматичног света борбе за власт и моћ“¹². У овој књизи се препознаје уметникова усмереност ка сатиричној причи и приближавање Домановићу. Ангажованост Милоша Ђорђевића, поменутога на почетку, овде је представљена мирнијим тоном и за разлику од непоколебивога става у монографији (коју Радомир Ивановић именује као расправа) *Рейџорика Радоја Домановића*.¹³

Приповедачки развој Данила Николића критичар прати и у књизи *Провејравање владара* у контексту увођења зачудности, комичног и драмског. Његов интерпретативни увид о историјском дискурсу ослања се на закључке Драгана Јеремића који у поменутој збирци уочава „једно од најуспешнијих књижевних транспоновања неких битних ситуација нашег још увек савременог живота“¹⁴. У приповеткама Ђорђевић налази „рођеног приповедача“ континуитет једног стила и афирмацију једноставности и показује кретање од социјалистичког ка психолошком реализму. Искошени и мудроносни дух писца који непрестано преиспитује стварност окреће се природи као

¹¹ Милош Ђорђевић, *нав. дело*, 8.

¹² *Истио*, 31.

¹³ У одељку „Беседа о Косову“, Ђорђевић пише: „Данас када се окончава расправа о судбини Косова и Метохије на светском нивоу, узимамо само једну (Домановићеву, прим. С. М. М.) тему, поново има разлога да се Марко врати и исмеје, али сада по трећи пут. Јер, Косово је тада било у ропству, али су постојале националне силе за његово ослобођење и слобода је остварена само пет година после пишчеве смрти. Век касније оно се губи (?) а таквих сила у српском народу нема.“ Милош Ђорђевић, *Рейџорика Радоја Домановића*, Академија лепих уметности: Народна библиотека „Вук Караџић“: Издавачка кућа „Грачаница“, Београд: Крагујевац: Грачаница, 2008, 21.

¹⁴ Драган М. Јеремић, „Приповедачка уметност Данила Николића“, *Поврајак у Метохију*, Јединство: СКЗ, Приштина: Београд, 1991, 281.

прибежишту које ће праву афирмацију имати у роману *Јесења свила* и биографско-поетској прози *Велика њразна река*.

На крају првог поглавља посвећеног приповедачкој прози Ђорђевић даје завршно образлагање става о сагледавању Метохије као утопије, чији пандан налази у тумачењу Томаса Мора утопије као „доброг места“. Метохија је утопија у унутрашњој идеји Николићевих приповедака и романа, она је суштина бића јунака и стил размишљања и реторика писца/јунака.¹⁵ Она се, судећи по реторици наслова збирки приповедака *Поврајак у Метохију* и *Улазак у свети* и романа *Власници бивше среће* и *Фајронџ у Грешеју*, јавља или као *утопија места* или као *утопија времена*. Николић идеализује завичај као утопију места порекла и света детињства, док је утопија времена у чињеници да је тај простор данас недоступан и отет. У тумачења Ђорђевић уводи и појам „утопије бекства“, којим се јунаци и писац спасавају од фрустрације или смрти.

И поглавље „Стварање као утопија времена“ доноси анализу романескне прозе и отвара се анализом структуре првог Николићевог романа *Власници бивше среће*. Критичар прави паралелу са Ракићевом филозофијом егзистенције и посебно истиче оно што до сада није истицано у књижевној критици, а то је *негација*. Негација је карактеристична за Николићеву филозофију егзистенције и поетику приповедања. Ђорђевић бележи проблем у разматрању Николићевог романескног дела у чињеници да он припада доминантно старијим генерацијама српских писаца и да пише „реалистичким стилем заоденутим у модерну форму“¹⁶. Традиција и модерност се, осим на плану форме и структуре, препознају и у „промишљању света јунака“, а *Власнике* карактерише равнотежа епског и евокативног тона, у којем је Метохија и историја и аутобиографија.

Мотив приповетке „Проветравање владара“ (о прозирним јабукама бузлијама и кући Даниловића) у овом роману постаје „аргумент у одбрани права на завичај и у функцији је илустрације света у којем идеологија станује“.¹⁷

Искошени дух писца/јунака, који се у монографији потенцира још од разматрања првих приповедака, по критичару, открива уметникову наглашену моћ запажања стварности, а *меморабиле* су кључ за разумевање суштине Николићевог и сећања његових јунака и садржаја

¹⁵ Милош Ђорђевић, *Књижевне утопије Данила Николића*, 40.

¹⁶ *Исто*, 47.

¹⁷ *Исто*, 65.

и структуре дела, док евокацију види као основно тежиште Николићеве уметности у сваком реалистичком и експресивном детаљу.¹⁸

Специфичну морфологију текста *Власника бивше среће*, сачињеној од фрагмената различитог типа, Ђорђевић означава бочним осећањем, остајући на трагу већ познатом у критици као „техника монтаже атракција“, који постаје предмет епске наративе и у функцији је њене конкретизације.

Када је о моделима приповедања реч, у роману *Фајронџи у Грешају* он се чита кроз синтагму „принцип сложене једноставности“. Перспективе романа огледа се у принципу укрштања погледа на свет јунака и споредних лица. Ђорђевић посебно разматра и функцију писама у роману, сматрајући их „средством Николићеве пројекције света“ која потврђују континуитет тема, идеја и варијација у обради.¹⁹ Остаје упитан критичарев уопштен закључак о суровом партијском друштву које је формирало снажне личности и карактере, када анализира писмо јунакиње Дубравке. Та врста „исклизнућа“ могла је бити избегнута, иако је намена јасна – прошлост у евокацији није боља од садашњости, „и то је креативна иновација или одступање од реалистичког модела интерпретације света, иако је искуство пројектовано из осећања меланхолије или сете, које писац аутопоетички потенцира“.²⁰

Аналитичко читање романа *Фойокерамика јосјодина Цебаловића* истиче романијерово креативно опредељење највећег удаљавања од стварности како би се она изнова створила. Основне одлике стила и даље представљају сажетост и искошени дух, који „прибегава поетичким конкретизацијама слике и идеја и преобраћа се у аналитички дух“²¹ обележен више научним него романескним језиком. У томе Ђорђевић види највећу афирмацију духа мудроносне прозе, више него у претходним романима. „У *Власницима* и приповеткама сећање је механизам за промишљање света и детињства и историје и болно и драматично одређује га идеализација. У *Фойокерамици* оно је услов и његов за промишљање смисла уметничке фантазије која постаје најпре реалност јединке, ствараоца, а потом, добијајући статус моде, и лудило милиона.“²² По атмосфери и опредељењу да роман заснује као бекство од стварности, Ђорђевић проналази његову сличност са Кафкиним *Процесом*.

¹⁸ *Истио*, 49–51.

¹⁹ *Истио*, 75.

²⁰ *Истио*, 77.

²¹ *Истио*, 80.

²² *Истио*, 81.

Лирика романа *Јесења свила* у монографији тумачи се најпре семантиком пролога, туђег текста инкорпорираног у структуру романа, који постаје полазиште за тумачење романа, мотивацију писца, поступке јунака и идеје дехуманизације, тј. постепеног уништавања људскости. Пролог отвара кључну перспективу Николићевог романа – тежњу да се у свему, без обзира на животне драме и поразе, пронађе лепота и сми-сао. Топоними завичаја у роману (које помињу јунаци Јаворка и Душан Дедовић) изазивају „низ асоцијација у мислима и сликама“.²³ Међутим, у *Јесењој свили*, утопија завичаја као отетог места или бића не налази се у првом плану зато што се јунаци налазе у „новом свету мира“.

И чињеница да се у монографији Николић често доводи у везу са Андрићем и његове прозе *Знакови ѿред ѿуиша*, као на примеру романа *Јесења свила* и рефлексивно-лирском делу „Увече, сам“, посредно показује како Ђорђевић вреднује Николићеве уметничке домете и стилске и рефлексивне карактеристике.

Посебна разматрања у анализи уметности Д. Николића захтевала је и Природе (која постаје један од свеprisутних јунака романа) и тема воде и Николића као песника воде. Роман *Јесења свила* и *Велика ѿразна река* „настављају континуитет теме воде у српској књижевној уметности, означене још пре 45 векова у *Еју о Гилјамешу*“.²⁴ Вода ће бити и приватна и литерарна додирна тачка између Стевана Раичковића и Данила Николића, што „њихов“ критичар препознаје као „лирску кристализација вредности“. За наратора *Јесење свиле* Ђорђевић, примењујући копаратистички метод, каже да се „открива у свету природе и тишине под Раичковићевом лозинком: „Шта сам ја ако нисам тај који описује“²⁵.

Важно место у монографији *Књижевне уиојије Данила Николића* заузима простор посвећен анализи романа *Мелихайи из Глој*. Ђорђевић га сматра „сабирним центром вредности романескне прозе којом писац заокружује свој хронотоп“²⁶. То је најкомплексније дело у којем се налазе филозофија и поетика уметникове прозе. Мото романа, стихови песме „Јасика“ Милана Ракића, доказују „поезију романескне прозе“²⁷ и јединство опусоа песника. Трагичне јунаке Момчила и Росу критичар сматра

²³ *Истио*, 89.

²⁴ *Истио*, 100.

²⁵ *Истио*, 103.

²⁶ *Истио*, 106.

²⁷ *Истио*, 107.

свесним утопије места и утопије времена, што је, по њему, позив за другачије читање Метохије као мита и утопије. Руководећи се Бахтиновом мрежом од пет основних „типова композицијско-стилских јединстава“, он анализира структуру романа: први се тиче хетеродијегетичности/хомодијегетичности наратора, други форме сказа у стилизацији, трећи инкорпорирање различитих стилова говора у текст романа (писма, дневници, новински и научни чланци итд) – који је темељни принцип Николићевог романијерског поступка, четврти тип су „различити облици књижевног или ванкњижевног ауторског говора“ и пети тип се односи на „индивидуализовани говор јунака“.

Критичарев суд да писац у *Мелихат* из *Глој* „остварује свој хронотоп тако што показује како је коначно пострадање српског народа на Косову и Метохији резултат историјских процеса и неминовности“²⁸ односи се на рекапитулацију властитих тема. Актуелно друштвено и историјско стање на Косову и Метохији (након 1999. године) практично види као заокруживање важног хронотопа у српској књижевности и приче о Косову. „Некада је Николићев наратор говорио како је повратак у Метохију немогућ, а сада се, коначно, суочава са крајем сваке утопије – нова и централна је идеја последњег романа.“²⁹ По природи ствари, на пример, посебна тема тумачења посвећена је стилизацији српског као страног језика, јер је исповест Мелихат саопштена нестилизованим српским као страним језиком, издвојена латиничним писмом, за шта Милош Ђорђевић има ефектну синтагму – „графичка енергија“.

Аргумент за суд да је у овом роману Николић мотивацију понашања, описивање интензитета осећања и поетизацију прозног говора довео до савршенства, Ђорђевић види управо у „немуштости“ насловљене јунакиње, односно у постигнућу да се и у таквом, оскудном говору, постигне све наведено. Стилизацијом српског као страног језика критичар сматра да је отворен нови приступ косовском миту или утопији. Овакав закључак могао би активирати посебну полемику у књижевној критици и склони смо ставу да има основа за његово превредновање.

Закључак монографије са издвојеним аксиомима приповедачке, романескне, аутобиографске прозе и књижевне критике сублимира све изречено на претходним страницама. Ђорђевић издваја *ајосџирофирану скромносџ* као битну карактерну и стваралачку особину Данила

²⁸ *Исџо*, 114.

²⁹ *Исџо*, 115.

Николића. Збирка *Повраћац у Метохију* издваја се из корпуса збирки приповедака као сабирно место регистра тема, поетике, система нарације и творачке функције теме Метохије као завичаја и утопије, романом *Власници бивше среће* уметник је ушао у историју вредности српског романа. Ђорђевић плејади имена писаца српске и светске литературе која се у досадашњој критици истицала по препознавању и по сличности са Николићевом поетиком (Л. Лазаревић, Р. Домановић, С. Сремац, Б. Станковић, И. Андрић, М. Селимовић, М. Павић, Чехов, Мопасан, Флобер), додаје Милана Ракића и Стевана Раичковића, два песника. Аутобиографска проза Данила Николића у нов однос доводи поетику, аутопоетику и метапоетику, па Ђорђевић потенцира недовољно препознату пишчеву ангажованост на пољу бриге за будућност човека због угрожавања природе. Када је о рецепцији у критици реч, и књижевна и текућа критика тачно су вредновале Николићева достигнућа, а нарочити значајним чине се многобројни интервјуи у којима је писац, поводом награда или нових књига, говорио о друштвено-политичкој стварности.

Из пресека тумачења неких идеја монографа основано се може закључити да је вешта рука Данила Николића, мајстора прича и причања, нашла одјек у рукама мајстора–тумача уметничких дела. Критичар је открио суштину Николићеве поетике и естетике. Усмерен на кључна места у прози писца, Ђорђевић је академски зрело и знатижељно уочавао основне одлике Николићеве уметности, некада са тенденцијом и личним осећајем примарности одређених тема и мотива, каналишући његово дело ка високодометним уметничким вредностима. Те су вредности дале велики допринос косовскометохијској култури и савременој српској књижевности.

Са својим „успоменама као инспиративним исходиштем“, како Ђорђевић у монографији и почиње одређење *Књижевне утопије Данила Николића*, разумљиво је да се будно пратити реч тумача, баш онако како се прати и комуникација са аутором јединствене прозе о којој говори. Узгред, могуће је да је наслов Ђорђевићеве монографије направио дискутабилан исход, одредивши пре суштинског тумачења карактер и вредност Николићевог дела као књижевну утопију. То је, истина, само једна могућност тумачења његовог мајсторства која привлачи знатижељу појединих, спремних у старту на опонирање овако квалификованог дела једног од најзначајнијих савремених српских писаца, али и једног од култног представника књижевног стваралаштва са Косова и Метохије. Свако добро дело превазилази конкретни догађај и угођај и могуће је да добија обресе митског усмеравања, свеједно што

то често није намера ни аутора нити тумача. „Чему онда демитизација“, рекао би Никола Кољевић, „када су и критички обрачуни са појединим митовима у крајњој линији својеврстан мит из друге руке. Јер, суштина сваког довољно радикалног *анџи-миџа* јесте чин митологизације критичке свести.“³⁰

Остајемо на линији да мит (или утопија) може, и историјски и културолошки, бити делотворан. Ако пак и не наликује на мит, то би могла бити делотворна контрола над свешћу или контрола над емоцијама, што и није увек у духу времена и/или када се пише и тумачи дело. Чак и сећање на Метохију може да уђе у овај *ваџрени круџ* ситуирања митског модела једног дела које опстаје у свом интегритету. Николићево сећање на завичај подразумева дубоку евокацију на детињство, срећу и заједницу. То је својеврсни хронотоп (чак и утопијски) из којег се шири дух метохијског поднебља и снага откривања смисла и на другим местима и у другим временима. Милош Ђорђевић у тој евокацији и у том полазишту види пишчеву снагу за време које долази и за људе које среће.

У првом поглављу монографије, у којем се утопија осећа као завршетак једног пута или као узалудност сањарења (а тиме и немогућност досезања до среће), појављује се и прибежиште као духовно склониште. У овој се целини одређује и Ђорђевићев лични став о могућности и потреби враћања у просторе равне и модрозелене Метохије која је као непокретан спомен и усуд, како за метафору, тако и за илузију аутора вредног повратка у Метохију. Ако се послужимо насловима почетних целина у Ђорђевићевој монографији, добијамо карактер Николићеве поетике. Она се креће кроз свет успомена као инспиративно одредиште, у коме су и вредност успомена и отуђење као метафора губитништва, што постаје глобални симбол и глобална идеја.

У аутобиографској прози Данила Николића критичар види стрепњу уметника за будућност човека и цивилизације, најдубљи „смисао хуманистичког активизма и витализма“ и интегрални реализам „стварања и остварених вредности налази између класичног реализма и постмодерног израза“³¹. Никола Грдинић се у приказу Ђорђевићевог првог тома огледа и студија *Сџваралачки дух и аналиџички чин* пита што је ново и особено у тумачењу књижевног феномена? Одговор проналази у особеној *џачки џледиџџа* која се формира у истраживачком контексту,

³⁰ Никола Кољевић, „Стварање и разарање мита“, *Порџреџ сџвараоџа Николе Кољевића*, Зборник радова, уредник Ранко Поповић, Републичка установа за културу Срна Фест, Српско Сарајево – Бања Лука, 2001, 14–15.

³¹ Милош Ђорђевић, *Књижевне уџоџије Данила Николића*, 171.

у косовскометохијском простору.³² Хронотоп Косова постаје, стога, и критичарев простор успомена и/или она иста метафора и аутобиографија која се читава и у опусу Данила Николића, а Ђорђевићев ангажман на том трајни књижевнотеоријски и књижевноисторијски траг.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Ђорђевић 2008: Милош Ђорђевић. *Реторика Радоја Домановића*. Београд, Крагујевац, Грачаница: Академија лепих уметности, Народна библиотека „Вук Караџић“, Издавачка кућа „Грачаница“.
- Ђорђевић 2010: Милош Ђорђевић. *Књижевне утопије Данила Николића*. Зрењанин: Агора.
- Грдинић 2001: Никола Грдинић. „Истраживачев контекст и тачка гледишта“. *Башџина*, бр. 12, 209–211.
- Јеремић 1991: Драган М. Јеремић. „Приповедачка уметност Данила Николића“. *Повраћац у Мейхохију*. Приштина, Београд: Јединство, СКЗ.
- Калер 2009: Џонатан Калер. *Теорија књижевности*. Прев. Драган Илић. Београд: Службени гласник.
- Кољевић 2001: Никола Кољевић. „Стварање и разарање мита“. *Пореток ствараоца Николе Кољевића*. Зборник радова, уредник Ранко Поповић. Српско Сарајево – Бања Лука: Републичка установа за културу Срна Фест.
- Михаиловић Милошевић 2023: Сена Михаиловић Милошевић. *Косово и Мейхохија у делима Григорија Божовића и Данила Николића*, докторска дисертација, Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2023. https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/21821/Disertacija_14173.pdf?sequence=1
- Радовић 2007: Миодраг Радовић. „Књижевна реторика – нова и стара“, *Књижевна реторика*. Београд: Службени гласник, 7–19.

Sena Mihailović Milošević

LITERARY UTOPIAS

(The first monograph on the art of Danilo Nikolić)

Miloš Đorđević with developed methodology, analyzing the entire opus of Danilo Nikolić in his carefully structured monograph (scientific publication) "Literary Utopias of Danilo Nikolić". This monograph is the first complete study of Danilo

³² Никола Грдинић, „Истраживачев контекст и тачка гледишта“, *Башџина*, бр. 12, 2001, 209–211.

Nikolic's work and gives new insights into his poetry. Đorđević's analytical spirit is mapping insufficiently explored places of Nikolić's literature, considering Chronotop of Metohija a utopia of place and time. Chronotop of Kosovo becomes critic's space of memories, the very one metaphor and autobiography which are read in the opus of Danilo Nikolić Đorđević's engagement leaves both literary-theoretic and literary-historic trace.

Keywords: Milos Đorđević, Danilo Nikolić, utopia, origin, evocation of homeland, realism, postmodern